
IN MEMORIAM

TONE CEVC

(31. MAJ 1932 – 10. FEBRUAR 2007)

Kolega in prijatelj dr. Tone Cevc, etnolog, znanstveni svetnik v Inštitutu za slovensko narodopisje, dolgoletni vodja sekcije za raziskovanje materialne kulture in pred upokojitvijo štiri leta predstojnik inštituta, nas je letos zapustil: odšel je tiho, brez slovesa. Morda pa vendar ne: v inštitutskem telefonu je po moji januarski nekajdnevni odsotnosti gorela lučka, za njo pa se je skrivala Tonetova domača številka – od kdaj, ne vem.

Raziskovalnemu delu je posvetil dve tretjini svojega življenja. Prvo drobno izkušnjo je dobil že kot sedmošolec, ko je za t. i. govorno vajo pripravil predstavitev slovenskih pregovorov. Poglobil se je v razpravo Ivana Grafenauerja v zborniku *Narodopisje Slovencev* in se nenadoma zavedel, da iz svoje »govorne vaje« lahko naredi nekaj več. Tisti, ki smo s Tonetom sodelovali dolga leta in si domišljali, da poznamo njegovo čustveno zagnanost, lahko razumemo, da ga je že začetek Grafenauerjeve razprave vznemiril: najprej definicija, da so pregovori »umetniško izoblikovani okraski ljudske govornice, poezija za vsak dan«, in potem etimologija same besede pregovor. »Spraševal sem se, kako so nastali pregovori, kdo in na kakšni podlagi si jih je izmislil, kako so se širili in se ohranili med ljudstvom,« mi je pripovedoval pred leti, ko sva sedela pod brajdo njegovega doma v Radomljah, ki si ga je z odrekanjem postavljal na začetku sedemdesetih let in se sprva s težkim srcem ločil od mestnega življenja in utripa, pozneje pa se je privadil na podeželski mir, čeprav mu je vožnja v službo jemala veliko časa. Bil je že na poti v Ljubljano, ko smo se drugi šele dobro prebudili, zjutraj je prvi sedel v inštitutu, zato pa si je izgovoril »špricanje« tiste znamenite »hafnerce«, tj. »podaljšane« srede.

Morda je prav »govorna vaja« vplivala, da se je Tone po maturi laže odločil za študij: etnologija kot glavni predmet, drugi predmet umetnostna zgodovina. Tedaj bil profesor na etnologiji še Niko Županič, ki je predaval predvsem po skriptah dr. Lamberta Ehrlicha *Primerjalno veroslovje*. Že po prvem letniku se je povezal z etnologom Jernejem Šusteršičem, ki je organiziral terenske ekipe in zbiranje narodopisnega gradiva med Slovenci na avstrijskem Koroškem. Vemo, da je delo teh ekip tedaj denarno in moralno podpiral tudi Inštitut za slovensko narodopisje. V Žitari vasi v Podjuni je urejal na terenu zbrano gradivo in tako prišel v stik s predmeti, prvimi zametki tedaj načrtovanega etnografskega muzeja na Koroškem, ki pa dolga desetletja ni postal resničnost.

Prof. Županiča je na fakulteti nasledil prof. Vilko Novak: z uvodom v občo etnologijo, s sistematičnimi preglednimi predavanji o celotni slovenski etnologiji, s terenskimi vajami in seminarskimi nalogami je, po Cevčevih besedah, na oddelku »zavel nov veter«.

Možnost terenskega dela in prakse je tedaj študentom omogočal tudi Etnografski muzej, ki je pod vodstvom Borisa Orla vsako leto organiziral raziskovalne ekipe. Tone Cevc si je izkušnje nabiral v treh – v Šentvidu pri Stični, v Brkinih in v Kostanjevici na Krki. Delo v muzejskih ekipah je bilo za študente zelo poučno, Orel pa strog vodja, ki je zahteval dnevno sprotno poročanje o terenskem delu. Spodbuda mlademu raziskovalcu pa je bil prijateljski odnos vseh starejših kolegov, ki so študentu bili vedno pripravljene pomagati z nasveti.

Za rojenega Kamničana je razumljivo, da je najprej začel raziskovati svoje domače okolje; leta 1957 je končal študij z diplomsko nalogo *Življenje pastirjev na Veliki planini*, ki je nastajala na podlagi terenskega dela; poznejše nenehno vračanje h koreninam velikoplaninskega pastirstva ga je usodno zaznamovalo in spremljalo do konca življenja. Po diplomi in odsluženi vojaščini, med katero je upal, da bo po vrnitvi domov res dobil obljubljeni službo v Etnografskem muzeju, je z diplomom v žepu ostal »na cesti«. Za mesto kustosa v

muzeju pač ni bilo denarja. Še deset plačanih terenskih dni za raziskavo stavbarstva v Bohinju, ki mu jih je naklonil muzej v Kranju, in etnoloških iluzij je bilo konec. Časopisni oglas ga je nato pripeljal za knjižničarja k Slovenijaprojektu, kjer je 12 let preživel med izobraženimi ljudmi in blizu arhitekture, ki ga je nenačrtovano, vendar nujno usmerjala k razmišljanju o ljudskemu stavbarstvu. Začel je urejati kataloge, v katerih so svoje projekte predstavljali njegovi kolegi, pozneje pa je postal glavni urednik *Arhitektovega biltena* (AB).

Nekakšna prelomnica v Cevčevem raziskovalnem in znanstvenem delovanju je bilo leto 1967 in povabilo k sodelovanju na 5. mednarodni sestanek narodopiscev vzhodnoalpskih dežel Alpes Orientales v Slovenj Gradcu. S predavanjem »Vorgeschichtliche Deutung der Sennhütte in der Kamniker Alpen« je navdušil vrhunske strokovnjake srednjeevropske etnologije in zbudil posebno pozornost. Za naju oba, novinca, ki sta se vrnila med prijateljski krog visokih evropskih znanstvenikov – je bilo pravzaprav sodelovanje na tem sestanku izjemna čast – pri Tonetu upravičena, saj je že nekaj naredil in imel kaj pokazati, sama pa sem tedaj kot nekakšna tajnica skromno pomagala dr. Niku Kuretu. S Tonetom sva se tedaj prvič srečala in še danes ga vidim, kako zamišljeno sedi na obcestnem kamnu blizu cerkvice na Muti. Spraševala sem se, ali je tudi njemu malo tesno. Že na naslednjem sestanku v Thusisu v Švici (1970) je znova presenetil z rezultati raziskave pastirskih hiš na koleh v Julijskih Alpah (»Die Sennhütten auf Pfosten in den Julischen Alpen und ihre Bedeutung für die europäische Bauforschung«). Posebej sta ga torej pritegnila dva tipa: velikoplaninski in bohinjski.

Leta med obema znanstvenima sestankoma vzhodnoalpskih narodopiscev je Cevc izpolnil s trdim terenskim in študijskim delom; začel je uresničevati svojo zamisel, da bi zbral gradivo za vse pastirske stavbe in začel pripravljati doktorat. Zavedal se je, da bo, ob sicer redni knjižničarski službi in ob skrbi za družino moral žrtvovati vse proste dni in denarna sredstva za uresničitev tega cilja. Ob spodbudah prof. Franceta Steleta, brata Emilijana in predvsem svojega profesorja in mentorja, prof. Vilka Novaka, je vztrajal in uspel: leta 1969 je na Oddelku za etnologijo na Filozofski fakulteti doktoriral z disertacijo *Pastirske kočve v Julijskih in Kamniških Alpah in predslovanski substrat v njihovi arhitekturni dediščini*. S tem delom je v ledino svojega glavnega raziskovalnega področja – pastirstvo in planšarstvo, ki je za alpsko deželo pomemben del materialne in širše ljudske kulture – zaozaral prvo brazdo. S širjenjem in poglobljanjem teh raziskav, predvsem pa z upoštevanjem arhivskih virov in primerjalnega gradiva s pastirskimi stavbami drugod v Vzhodnih Alpah, je pri nas prvič sistematično raziskal, znanstveno obdelal in opisal pastirska bivališča ter skušal dognati njih zgodovinski nastanek v predslovanski dobi in poznejši razvoj. Navezal je strokovne in prijateljske stike s tujimi strokovnjaki, študijsko najprej s kolegi iz delovne skupine Alpes Orientales, predvsem s prof. dr. Arnoldom Niedererjem z univerze v Zürichu, ki mu je omogočil enomesečno bivanje v Švici z ogledom tamkajšnjega terena in z uporabo njegove bogate knjižnice. Obzorja so se širila: od blizu je lahko spoznaval način dela drugih kolegov, si začrtal nove, širše smeri svojih raziskav in jih večino, kljub povsem drugačnim in skoraj nemogočim delovnim razmeram z vztrajnostjo tudi uresničil.

Konec leta 1971, ko z doktoratom v tedanji službi ni bil več tako dobrodošel, pa tudi sam ne povsem srečen, je kot znanstveni sodelavec lahko prišel v Inštitut za slovensko narodopisje, v sekcijo za ljudsko slovstvo. Glede na njegovo dotedanje strokovno delo bi kdo lahko rekel, da je tu »vedril«, pa ni bilo tako: njegovi tedanji sodelavci vemo, da ga je kar malo zamikala takšna »nezvestoba« in zapustila pečat v njegovem raziskovalnem delu. Povsem drugo področje etnologije ga ni zmedlo, pač pa nekako zastrupilo: navezan na alpski svet, z veliko mero terenskih izkušenj, z nekaj romantičnega navdušenja in z mentorstvom Milka Matičetovega je zbral, objavil in celo za televizijsko oddajo pripravil nekaj prispevkov o pastirski duhovni kulturi. Bolj od pravljič so ga mikale povedke, tiste o gamsih z zlatimi parklji ali pa o okamenelih živih bitjih, o katerih pripoveduje slovensko ljudsko izročilo, zamikale so ga tudi šege pastirjev, odgon živine na planino in vračanje z nje, in naposled šege okoli ljubezni, povezane z izdelavo trničev, to pa spet z ljudsko umetnostjo. Ravno toliko časa je ostal v sekciji, da je vzljubil to tematiko in se še pozneje občasno vračal k svojim zapiskom in tonskim posnetkom, na podlagi katerih so nastali novi članki. Končno pa se je lahko vrnil in posvetil »svoji ljubezni« – leta 1973 je bila v Inštitutu za slovensko narodopisje ustanovljena sekcija za materialno kulturo in Tone Cevc je postal njen vodja in za dolgo tudi edini raziskovalec.

Pri raziskovanju pastirstva pa se ni omejil le na samo stvarno kulturo in na njeno izrazoslovno problematiko, temveč jo je povezoval z življenjem na planinah, z delom in igrami pastirjev in planšarjev, z njihovim pripovednim in verovanjskim izročilom, tako da njegovo strokovno delovanje sega tudi na področje družbene in duhovne kulture, kar dokazuje znanstvena in poljudno-znanstvena bibliografija. Spoznanj ni posređoval le strokovni javnosti, z mnogimi poljudnimi članki je o dediščini pripovedoval tudi ljudem, ki so njeni prvotni nosilci in največkrat tudi edini varuhi.

Drugo, nič manj pomembno področje Cevčevega raziskovanja je ljudsko stavbarstvo, s katerim je sicer nadgrajeval svoje raziskave planšarstva in mu postavil tudi metodološke temelje. Začel je z raziskavami občasnih bivališč, z živinorejo in gozdarstvom povezane stavbne kulture hribovskih in gozdnih pokrajin, se poglobil v zgodovinsko razlago njihovega nastanka v prvotnih stavbnih kulturah, pritegnil tudi arheološka dognanja, razmišljal o izviri stavbnega izročila, o konstrukciji in funkcionalnosti stavb in o odnosu človeka do zemlje nasploh. Gradivo se je tako razraslo, da je nastalo pomembno monografsko delo *Arhitekturno izročilo pastirjev, drvarjev in oglarjev na Slovenskem*, prvo te vrste pri nas, ki je Cevcu prineslo tudi nagrado Kidričevega sklada. Dokumentiral je vrsto zginevajočih kulturnih prvin, stavbno dediščino orisal kot sestavni del življenjskega okolja in jo osvetlil po materialni, konstrukcijski in prostorski zasnovi. V preprostih stavbah je prepoznaval zelo staro, v današnji čas ohranjeno predсловansko in slovansko stavbno dediščino, zato je študija izredno pomembna tako za domačo in tudi evropsko stavbno zgodovino.

Cevc je svoje raziskovanje namenil še obravnavi kmečke hiše na Krasu in nato v Bohinju, monografsko je obdelal in v slovenščini in nemščini izdal monografijo *Bohinj in njegove planine (Bohinj und seine Almen)*, napisal sintetični pregled o ljudskih stavbah

na Slovenskem in pregledno zgodovinsko razpravo »Etnološka pričevalnost materialne kulture«, ki podaja pregled njenega raziskovanja po 2. svetovni vojni in opozarja na manj preučena vprašanja. S to splošno razpravo je dokazal, da področje materialne kulture tudi metodološko obvlada in da zna ovrednotiti njen pomen za zgodovinsko razumevanje ljudske kulture.

Nato je za nekaj let svoje raziskovalne poti usmeril na območje Karavank in tamkajšnje stavbne dediščine. Rezultat njemu lastnega, natančnega in dolgotrajnega, metodološko utemeljenega raziskovanja razvoja in geneze slovenske kmečke hiše je s Plečnikovim priznanjem odlikovano delo *Kmečke hiše v Karavankah. Stavbna dediščina hribovskih kmetij pod Kepo, Stolom, Košuto, Obirjem, Pristovskim Storžičem in Peco* (soavtor Ignac Primožič). Monografija je doživela dve slovenski (1988, 1991) in eno nemško izdajo. Vzporedno je nastala tudi zelo odmevna razstava *Kmečke hiše v Selah*, z obsežnim razstavnim katalogom.

Tone Cevc je nekaj strokovnih prispevkov namenil tudi gospodarskim poslopjem, predvsem kozolcu, tistemu iz bohinjkega kota, stogu, pa tudi tistim s kamnitimi stebri sredi kraških pobočij, ki lahko kljubujejo burji in viharjem. »Kakor da ima naš raziskovalec strahospoštovanje do mogočnosti in lepote dolenjskega toplarja, se zaenkrat z njim spogleduje le od daleč,« sem zapisala pred leti in kot Dolenjka potihoma upala, da ga bo pripomba pozitivno razjezila. Še več, odpravila sem se na teren in načrtno fotografirala vse najlepše kozolce. Vendar pa Gorenjca dolenjska dežela ni zmogla toliko očarati, da bi mu pognala kri po raziskovalni žilici. Dolenjski robustni dvojni lepote, z umetelnimi stebri, gankom in križi, s petelinčki na strehah in s hlapcem v letih, so zaman čakali na Tonea, da bi se mu natančneje predstavili v vsej svoji lepoti, mu razkrili svoje konstrukcijske skrivnosti in raznovrstno funkcionalnost. Imel je že druge načrte, ki so ga zaposlovali in mu vzeli ves raziskovalni čas. In vendar bi tvegala misel, da ga je od nadaljnega raziskovanja kozolca morda odvrnila nenadna splošna popularnost kozolcev, s katerimi so se začeli ukvarjati tudi laiki in pa nevsezadnje slaba izkušnja (prva, ne pa zadnja) s fotografskim soavtorstvom ob izdaji knjige.

Posebno poglavje, ki kakor rdeča nit odseva iz Cevčevega dela, kakor hrbtencična opora, na katero se naslanja in navezuje vse njegovo znanstveno delo, je vsestranska navezanost na območje Velike planine. Oddolžil se ji je s svojimi glavnimi deli, k njej se je vedno znova vračal in jo vedno znova odkrival. Kar v treh dopoljenih izdajah je izšla njegova monografija *Velika planina. Življenje, delo in izročilo pastirjev* (1972, 1987), z odličnimi risbami Vlasta Kopača in ob moralni podpori ZRC SAZU in Inštituta za slovensko narodopisje tudi v samozaložbi (1993). Z arhitektom Janezom Suhadolcem kot oblikovalcem sta izdala *Veliko planino v sliki*.

In ko se je nagledal tistega, kar je oko lahko zaznalo na površju, se je lotil kopanja v zemljo in iskanja korenin pastirskega življenja. Nihče ni prav verjel njegovim, kar nekoliko evforičnim pripovedim o arheoloških najdbah, dokler ni »pritresel prvih črepinj« – potem je šlo hitro: Jana Horvat, arheologinja iz Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Miran

Predavanje dr. Cevca v Historičnem seminarju ZRC SAZU, Ljubljana, december 2005 [foto: J. Fikfak].

Bremšak in Franci Stele kot zunanja sodelavca, so postali soavtorji knjige *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah* (1997). Na prelomu tisočletja nas je, tedaj že upokojeni znanstvenik, razveselil še s knjigo *Lončene posode pastirjev. Sklede in latvice iz poznega srednjega in novega veka iz planin v Kamniških Alpah* (s sodelovanjem Janje Železnikar). V njem so zorele nove zamisli, vendar je želel najprej narediti obračun z desetletnim raziskovanjem Alp skupaj z arheologi – v zborniku *Človek v Alpah* je zbral prispevke petnajstih strokovnjakov – raziskovalcev življenja v Alpah. Neverjetno se mu je mudilo in z začudenjem sem doživljala njegovo pretirano nečakanost. Nisem verjela njegovim ponavljajočim se besedam: »To je zadnje, kar bom naredil.« Le kdo bi mu verjel, vedno polnemu načrtov, saj se je zavedal, da visokogorske površine prekrivajo in skrivajo v sebi še marsikateri zaklad naše kulturne dediščine. Zamisel za pregled žetve desetletnih arheoloških raziskav je pri avtorjih, po večini arheologih, februarja 2006 »padla na rodovitna tla,« kakor je že junija zapisal v uvodu, ki ga je sklenil z željo: »Naj prvemu desetletju raziskav v slovenskem visokogorju sledi drugo, še bogatejše in uspešnejše!« Prepričana sem, da se mu bo ta želja izpolnila, manj pa verjamem v to, da bodo arheologi med etnologi dobili tako zvestega, izkušenega, izobraženega in zavzetega sopotnika.

Tisto, kar je skrito in se rado pozabi, pa je Cevčevo organizacijsko in uredniško delo. Posebej je treba omeniti odlično organizacijo mednarodnega simpozija *Planšarske stavbe v Vzhodnih Alpah / Die Sennhütten in den Ostalpen* (1995), ki ga je na pobudo neformalne skupine avstrijskih in slovenskih etnologov izpeljal v splošno zadovoljstvo in z veliko po-

hvalami. V Bohinju je zbral strokovnjake iz Švice, Italije, Nemčije, Avstrije in Slovenije, ki so si postavili cilj »orisati tipologijo planšarskih stavb v Vzhodnih Alpah in odkriti vzroke, ki so vplivali na nastanek in razvoj stavbnih tipov.« Referate je uredil in izdal v lepo opremljenem zborniku, še enem uredniškem podvigu, saj je že pred tem dobil izkušnje pri urejanju inštitutskega glasila *Traditiones*. Prav Tonetu, njegovi vztrajnosti, gorenjski trmi in estetskemu čutu se moramo zahvaliti, da je naš zbornik, kot prvi med akademjskimi publikacijami, slekel dolgočasno sivino in dobil novo preobleko in estetsko vabljivejšo in preglednejšo likovno podobo. Z njegovim imenom je povezana tudi tematska številka *Traditiones* iz časa naše tranzicije. Iskal je sodelavce za 23 naslovov, ki jih je izbral na temo »Samoniklost ljudske kulture Slovencev«, dobil je sicer samo dvanajst prispevkov, vendar smo kljub temu dobili predstavitev slovenske ljudske kulture s poudarkom na njenih posebnostih in njeni vraščenosti v srednjeevropski kulturni prostor.

Kdor ob znanstveno-raziskovalnem delu prevzema tudi druge, npr. organizacijske, uredniške in vodstvene naloge, se zaveda, da bo nujno trpelo strokovno delo. Tone je okusil vsakega po malo, si tu in tam dal duška s svojo rahlo kolerično naravo, imel pa je tudi polno mero smisla za humor in družabnost. Skupaj smo se zabavali, ko smo v izpraznjenem predalčku kartotečne omare zbirali šale o Gorenjcih. Dobro se je zavedal, da ga v tisti stereotip o Gorenjcih niti skozi najmanjšo špranjico ne moremo spraviti. Le kam so utonili ob selitvi, oz. zamenjavi pohoštva?

Verjetno bi tudi letos, kakor že nekajkrat, prav v teh dneh skupaj slavili njegov rojstni dan, 31. maja bi namreč dopolnil petinsedemdeset let. Ob okroglih in polokroglih obletnicah nas je navadno povabil v okolico svojega rojstnega kraja in predvsem na svoje

S kolegi na zadnji skupni inštitutski ekskurziji, Čedad, april 2006 [foto: J. Fikfak].

raziskovalno območje; življenjski mejniki so pač vedno priložnost za sproščeno druženje in obujanje spominov, vendar je naš Tone znal združiti »koristno s prijetnim«: najprej smo malo grizli kolena, potem nam je navdušeno pokazal kakšno svoje odkritje ali nam povedal kakšno zanimivo zgodbo, nam organiziral ogled pastirskega stanu ali cerkvice pri sv. Primožu, in nam šele po tej duhovni hrani priznal, da smo si zaslužili tudi malico – ob kakšnem seniku na grčavi, majavi klopi. Ne vem, ali se je kdaj zgodilo, da nam vreme ne bi vsaj malo ponagajalo: ujme Velike planine skrivnostno čakajo, da vsaj za kratek čas pokažejo svojo moč, pa naj bo to močan naliv ali pa črni oblaki, strele in grmenje. Ampak najbrž je za etnologa mik tudi v tem, da doživi sonce, meglice in jezo nadnaravnih sil. Morda je to mitološko ozračje tudi našega Toneta vznemirjalo in navdihovalo pri njegovem delu. In ob takšni priložnosti smo si pač dušo privezali v tisti hiši, kjer, kakor pravijo, Bog roko ven moli.

Tone Cevc je samo odšel, saj živi še v svojih knjigah in znanstvenih člankih, ki nas vsak dan pozdravljajo s knjižnih polic, živi v svoji družini, v otrocih in vnukih, ki bodo morda prav zaradi njegove ljubezni in vzgoje nekoč hodili po njegovih stopinjah.

Ko sem po pogrebu sedla v avto in prižgala motor, se je iz zvočnika samodejno, kakor že enkrat pred leti ob podobni priložnosti, oglasila stara kresna pesem z Zilje, Pesem od zarje. Za zbor jo je priredil skladatelj, ki ga srečujemo na akademiji – akademik Lojze Lebič, in več kot naključje je, da je gospod Lebič tudi arheolog. To je zame ena najlepših pesmi, pesem o rojevanju sonca, ki obseva in greje vse enako, revne in bogate, vesele in žalostne; ne dela razlik, ne posluša ubogega zemljana, ki ga roti, naj počaka, saj mu ima še veliko povedati in še več vprašati. Pa sonce ne more čakati, ima še veliko obsevati: vse dolince in vse hribarce pa tudi vse uboge sirotice ...

Helena Ložar - Podlogar